

Irena Gantar Godina

SLOVENSKI REALISTI
IN NACIONALNO (JUGOSLOVANSKO) VPRAŠANJE

Globoka notranja politična kriza, ki so jo izzvale Badenijeve jezikovne reforme¹ na Češkem in Moravskem leta 1895, nemški odpor proti njim ter Claryjev preklc le-teh — vse to je v letih 1895 do 1900 okrepilo Masarykov vpliv in popularnost tako med češkimi kot tudi srbskimi, hrvaškimi in slovenskimi študenti, ki so tisti čas študirali na češki univerzi v Pragi. Le-ti so, čeprav niso bili vpisani pri Masaryku, poslušali njegova predavanja iz sociologije in filozofije. V svojo narodnostno filozofijo je Masaryk med drugim vključil tudi kulturno-izobraževalno delo med ljudstvom in reformo šolstva s poudarkom na nacionalni avtonomiji, ki je bila tudi sič ena njegovih osrednjih ciljev. Zato, pa tudi zaradi kritike klerikalizma in liberalizma ter zavzemanja za drugačno, neinstitucionalno, osebno religijo, je večina študentov, ki so prišli s Hrvaške in s slovenskega področja, začela delovati že v Pragi, že v času študija, predvsem s prispevki v študentskih glasilih. Med slovenskimi študenti so bili to predvsem Dragotin Lončar,² Anton Dermota, Josip Ferfolja, sprva tudi Ivan Žmavc in delno Anton Kristan. S sodelovanjem v glasilu hrvaških in srbskih študentov v Pragi »Novo Doba« so nakazali smer, s kakršno so nadaljevali potem, ko so se leta 1900 in 1902 vrnili v Ljubljano. To pa lahko strnemo v nekaj točk: predvsem delo, »drobno delo« med ljudstvom, vzgojno-izobraževalno delo, ki naj bi osveščalo najširše množice ter na ta način krepilo njihovo nacionalno pa tudi socialno zavest.

Eden prvih, ki je že v Novi Dobi pisal o nacionalnem vprašanju, je bil Ivan Žmavc, ki je bil v tem obdobju še pod precejšnjim vplivom Masaryka in je tudi nacionalno vprašanje obravnaval podobno kot on. Težko bi trdili, da si je zastavil nalogo oblikovati poseben slovenski nacionalni program, toda njegov prispevek »Položaj in zadača Slovencev«³ bi lahko označili tudi kot programsko zasnovo »slovenskega narodnega programa na trdni znanstveni podlagi«, k oblikovanju katerega je vabil predvsem izobraženstvo. Slovensko nacionalno vprašanje kot vprašanje malega naroda je tako kot Masaryk izenačil s socialnim, kajti »če socijalno vprašanje obseza vse probleme, tičočee se človeka kot človeka, razume se, da obseza i narodno vprašanje... Tako je po naši terminologiji narodno vprašanje integralni, bistveni del obče človeškega, socialnega vprašanja.«⁴ Tudi Žmavc je, podobno kot Masaryk, predvidel rešitev problema z vzgojo in izobraževanjem najširših množic ter z narodnim programom na trdni znanstveni podlagi: »Reforma našega političnega življenja mora se začeti odzdogi navzgor; notranje kulturno delo med ljudstvom je najsolidnejša podlaga zunanji politiki; narod se mora gospodarsko in duševno okrepiti...«⁵ Toda Žmavc je bil mnenja, da Slovenci svoje preobrazbe ne bi zmogli sami, zato se je zavzemal za sodelovanje z jugoslovanskimi narodi, predvsem s Hrvati in Srbi, kajti »kto Slovenci si ne moremo zadostovati, zato naj bi se pridružili bratom, od kojih smo slučajno bili ločeni vsled zunanje sile.«⁶ Kot navdušen privrženec jugoslovanske in slovanske misli se je zelo razveselil vsebine Narodne Misli, ki je izšla leta 1897.⁷ Zapisal je, da »stoji po svojih načelih na višini prave znanstvene revije.«

¹ J. Pieterski, Die Badenkrise und die Slowenen. — Die Donau-Monarchie und die Süd-slauische Frage von 1848—1918, Wien 1978, str. 65—76 in 87—103.

² Fran Zwitter, Dr. Dragotin Lončar, Zgodovinski časopis, 1954, str. 181—191.

³ Ivan Jaroslavec, Položaj in zadača Slovencev, Novo Doba, Praga 1897.

⁴ prav. tam, str. 32.

⁵ dr. P. Regelj, O naši politični zrelosti, Slovenski Narod 15. 3. 1900.

⁶ Ivan Sotlan, Položaj in zadača Slovencev, Novo Doba, Praga 1897, str. 28.

⁷ Narodna Misao, za ujedinjenu srpsku i hrvatsku akademsku omladinu, Zagreb 1897.

Nad vsebino se je navduševal predvsem zato, ker »ne utemeljuje slovanskega bratoljubja na utopični idealizem, ne, realni principi, železne sile materialnega života ji narekujejo v daljnji perspektivi človeško bratoljublje v obče...«. Kot hvalevredno je poudaril zavzemanje sodelavcev za »slovansko, v prvi vrsti za **jugoslovansko vzajemnost na podlagi socialne znanosti**«. ⁸ Čeprav prepričan Slovenec, je bil pripravljen reševanje jugoslovanskega vprašanja prepustiti Hrvatom in Srbom: »Ali ni torej potrebno, da se i mi Slovenci energično pōprimemo širjih idej in podamo Hrvatom i Srbom in Čehom roke? ... Če govorimo o jugoslovanstvu, je razumno, da so tega središče Hrvati in Srbi ... S tem se Slovenci nikakor ne ponižujemo ... Sicer pa je i Jugoslovanstvo le prehod k **slovanski kulturi** ...«. Kot pomoč pri širjenju jugoslovanske ideje je predlagal ustanovitev revije, podobne Hrvatski ali Narodni Misli, ki bi imela narodnoobrambni značaj in v kateri bi se »najvažnejša vprašanja razmotrivala iz golo znanstvenega stališča ... Pisalo naj bi se v vseh južnih narečjih (i v bolgarskem)«. Osrednje mesto v reviji bi imelo socialno vprašanje, ob tem pa še agrarno in s tem v zvezi vprašanje kmetijskih zadrug, pa tudi vprašanje kako, »narodno produkcijo racionalno povišati ... ⁹

Tudi Žmavc je, tako kot Masaryk in deloma tudi Dermota, nacionalno in socialno vprašanje povezoval z gospodarskim, le-to pa tudi s kulturo in narodnopolitično samostojnostjo: »... po naših nazorih (je) dandanes kakor vselej gospodarska neodvisnost prvi uvjet vsaki drugi, torej i kulturni in narodnopolitični samostalnosti ... Da se ne bi preveč raztapljali v »narodnosti«, postavimo se koj na realna tla in pōprimimo se prve zadače: sistematično otvrditi si lastno hišo, lastno ekonomijo.« ¹⁰

Kot prvi slovenski študent pri prof. Masaryku je Žmavc diplomiral (sicer, na nemški in ne na češki univerzi) že 1897/98 in se zaposlil v univerzitetni knjižnici v Pragi, zato ni sodeloval pri nadaljnjem delu drugih slovenskih študentov, zlasti ne po letu 1900 oziroma 1901, ko se je večina vrnila v Ljubljano. Kljub temu, da je obravnaval nacionalno in socialno vprašanje slovenskega naroda z vso pozornostjo in znanstveno tehtnostjo, je ostal predvsem teoretik in se politično nikoli ni posebej udeleževal.

V letu 1900 se je večina praških študentov vrnila v Ljubljano, kjer so se odločili za takojšnjo realizacijo dogovorov v Pragi. Začeli so s sestankom v Ljubljani, 12. septembra 1900, na katerega so povabili vse, ¹¹ za katere so menili, da bi lahko sodelovali pri spreminjanju kulturno-političnih in gospodarskih razmer na Slovenskem, zlasti pa so se zavzeli za intenzivno sodelovanje mladine in izobraženstva. Na sestanku v Narodnem domu so imeli predavanja Anton Dermota o socialnem vprašanju, Josip Ferfolja o političnih stališčih v danih razmerah, Anton Kristan o narodnem gospodarstvu, medtem ko je imel Dragotin Lončar daljši referat z naslovom »Naše filozofično stališče nasproti liberalizmu, klerikalizmu in socialni demokraciji«. Referati, strnjeni v enoten zapis, so bili objavljeni v knjižici z naslovom »Kaj hočemo«. Poslanica slovenski mladini, ki so ji dodali še Lončarjev prevod Idealov vzgoje profesorja Drtine.

V nasprotju s hrvaškimi študenti v Pragi in napredno mladino v Zagrebu, ki so si problem nacionalnega vprašanja zastavili povsem konkretno (v okviru Hrvaške so se zavzemali za en narod, za narod Hrvatov in Srbov, upoštevajoč pri tem naravno pravo, za enotno narodno kulturo z zahtevo po narodni avtonomiji), so se slovenski izobraženci v Poslanici odločili, povsem v Masarykovem duhu, za splošnejše opredelitve naroda in narodnega vprašanja: »Narodnost nam ni nikak malik, imamo še druge, obsežnejše ideje, in da jih dosežemo, treba mednarodne vzajemnosti. Zato po-

⁸ Zlogonski, Nove krize, Slovenski Narod 2. 9. 1897.

⁹ prav tam 6. 9. 1897.

¹⁰ Ivan Sotlan, »Narodna Misao« u Zagrebu, Novo Doba, Praga 1897, str. 163–164; istega leta je v Slovenskem Narodu zapisal: »... Zdrava politika je le ona, ki se ozira v prvem redu na ekonomski blagor naroda; in zakon je ta, da narod, ki nima trdnih temeljev gospodarskih, sploh narod ni ...« (Na višini našega časa, SN 9. 6. 1897).

¹¹ V Narodni dom so bili vabljeni med drugimi tudi Ivan Prijatelj, Anton Zerovnik, Josip Regalli in drugi.

staja **mednarodnost** bolj in bolj naravni faktor kakor narodnost, **ne kot negacija narodnosti**, ampak kot solidarnost in narodnostna strpnost, kot sredstvo v dosego skupnih kulturnih interesov.¹²

Enako kot Masaryk so se slovenski realisti opredelili — v nasprotju s Hrvati in Srbi — tudi do slovanstva oziroma do slovanske vzajemnosti: »Kritičneje gledamo na **slovanstvo in slovansko vzajemnost**. Ne zadovoljujejo nas navadna gesla in priljubljene tradicije. Ne bodimo v domišljiji bratje vsem, v resnici pa nikomur.« In tako kot Masaryk so se sklicevali na Havličkov izrek »Čeh, ne Slovan«, kajti tudi v Slovanu moramo videti »najprej človeka, kakršen se nam kaže, v konkretni formi...«,¹³ s čemer je poskusil vzbuditi predvsem samostojnost češke samozvesti kot nasprotje oziroma protiutež romantizmu in nerealnemu vseslovanstvu!

Lončar je v Poslanici navedel tudi narodnostni program avstrijske socialne demokracije, ki je bil sprejet na VII. zboru v Brnu. Program se mu je zdel povsem sprejemljiv; predvideval je samoupravna ozemlja, razmejena po narodnostnih mejah; samoupravna ozemlja enega naroda bi skupaj tvorila narodnostno-enotno zvezo v okviru demokratične narodnostne zvezne države.¹⁴ Sprejeto je bilo načelo teritorialne avtonomije, s katerim so se očitno slovenski realisti povsem strinjali, saj so na sestanku v Narodnem domu sprejeli program brez pripomb. Dermota v svojem referatu tudi ni omenil predloga izvrševalnega odbora JSDŠ o personalni avtonomiji, ki ga je bil predložil Etbin Kristan in ki na zboru v Brnu ni prodrl. Tudi v poznejših razpravah o nacionalnem vprašanju Dermota ali Lončar nista omenjala Kristanovega stališča.

Leta 1902 so začeli slovenski realisti sodelovati v novoustanovljeni reviji »Naši zapiski«. Že v 2. letniku je Anton Dermota objavil uvodnik z naslovom »O avtonomiji in avtonomistih«, ¹⁵ v katerem se je zavzel za nacionalno avtonomijo, ki bi pomenila predvsem protiutež »historični oziroma deželni avtonomiji«, za katero so se najbolj zavzemali »historični« narodi v Avstriji. Dermota si je nacionalno avtonomijo predstavljal tako kot je bil program socialdemokratske stranke, ki ga je primerjal s programom češke realistične stranke ter staročeške stranke. Navedel je zahteve socialne demokracije, ki je namesto zgodovinskih kronovin zahtevala samoupravne dežele, ki obsegajo vsak narod zase. Vsi samoupravni okraji enega in istega naroda naj bi skupaj tvorili narodno enotno zvezo, ki bi urejala svoje narodne stvari povsem samostojno; pri tem ne bi priznavali predpravic nobenemu narodu, marveč bi priznali vsakemu narodu pravico do obstoja in razvoja. Pri tem je poudaril, da je najbolj pomembno dejstvo to, da se »glede narodnostne avtonomije mnenje vseh treh smerij strinja po duhu in bistvu«. ¹⁶

Dermota pa se ni omejil le na nacionalno avtonomijo, marveč jo je, po zgledu Prepeluha in njegovega dela »Občina in socializem«, ¹⁷ razširil na občinsko avtonomijo. Prepeluhovo delo je priporočil vsem »takim občinskim načelnikom, ki bi bili radi samostojni«, kajti v občini ima možnost sodelovati vsak posameznik, zato je »dobra občinska uprava, dober občinski red veliko več vreden, nego ustava in uprava dežele ali celo države; kajti občina je v veliko ožji zvezi in dotiki z vsem posameznikovim gospodarstvom in življenjem, nego dežele in država«. ¹⁸

O nacionalni avtonomiji je posredno razpravljal tudi Dragotin Lončar v poročilu o delu Rudolfa Springerja (Karla Rennerja) »Grundlagen und Entwicklungsziele der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie«, ¹⁹ ki je izšlo leta 1906. Lončar je prikazal samo najpomembnejše Rennerjeve misli o nacionalni avtonomiji posameznih

¹² Poslanica slovenski mladini — Kaj hočemo, Ljubljana 1901, str. 12.

¹³ prav tam, str. 13.

¹⁴ VII. zbor avstrijske socialno-demokratične stranke 1899 v Brnu, Narodnostni program avstrijske socialne demokracije, Zgodovinski arhiv KPJ, Tom V, str. 62—64.

¹⁵ Naši zapiski, 1903—1904, str. 97—100.

¹⁶ A. Dermota, O avtonomiji in avtonomistih, NZ, 1903—1904, str. 99.

¹⁷ Abditus, Občina in socializem — Kaj zahtevamo od občine, Ljubljana 1903.

¹⁸ A. Dermota, O avtonomiji..., str. 98.

¹⁹ Dragotin Lončar, Dva politična programa, NZ 1906, str. 161—163 in 177—180.

narodov v monarhiji; kritičnih pomislekov, ki bi jih utegnil imeti, ni zapisal, tako da lahko le glede na zadnjo pripombo sklepamo, da z Rennerjem ni soglašal.²⁰

Leto kasneje, 1907, pa je Lončar bolj jasno prikazal svoje stališče do monarhije in do nacionalne avtonomije. V uvodniku »Avstrijsko-ogrska pogodba in Slovenci«²¹ je v sklepnem razmišljanju poudaril, da je »neizprosni nasprotnik avstrijsko-ogrske pogodbe, ker se ž njo zapečati za daljših deset let dualizem z vsemi škodljivimi posledicami na narodnem, socialnem, političnem in gospodarskem polju; nasprotno smo za politično in gospodarsko ločitev od Ogrske, toda samo začasno, da vržemo sedanji sistem. Začasna politična in gospodarska ločitev nam je le sredstvo, ne namen, le pripomoček, ne cilj, le taktika, ne načelo. Z Ogrsko se razhajamo, da se zopet najdemo kot politična in gospodarska enota, kot zvezna država avtonomnih narodov z demokratično ustavo in upravo.«²²

Komentarjev ali nadaljnjih razprav o vprašanju nacionalne avtonomije v Naših zapiskih ne najdemo več; omenimo lahko le posredno pritrditev tem idejam s strani K. Škapina v prispevku »Politika in šola«.²³ V prispevku je, kot dober primer, navedel zahtevo čeških realistov, da se »mora že na ljudski šoli zvišati skrb za vzgojo češkega ljudstva za avtonomijo. V čitankah se mora dati temelj razumevanja idej avtonomije, se mora označiti jasna slika ustrojstva in nalog avtonomnih organizacij, se mora pojasniti razmerje avtonomije k deželni upravi.«²⁴ Škapin je poudaril, da bi bili na ta način vsi sloji usposobljeni razumeti pomen avtonomije za narod in da bodo na ta način lahko aktivno sodelovali in odločali o političnih in kulturnih vprašanjih.

Kot souredniki Naših zapiskov so slovenski realisti sodelovali s prispevki že v prvih številkah tega glasila, kjer se je izkazalo, da so nacionalno vprašanje pa tudi razmerje do monarhije obravnavali kot problem drugotnega pomena. Reševanje nacionalnega vprašanja so pustili na ravni kulturno-izobraževalnega problema, kar je bilo v bistvu v skladu s prvotno koncepcijo, zapisano v Poslanici, pa tudi z avtomarksiistično koncepcijo nacionalnega vprašanja, ki nacionalno vprašanje obravnava kot (izključno) kulturno vprašanje ter predvsem kot domeno meščanstva.

V tem obdobju realisti niso imeli izdelanega koncepta reševanja slovenskega nacionalnega vprašanja, svoje celotno delovanje so — v bistvu — omejili na kulturno-izobraževalno delo, ki je v praksi dalo pozitivne rezultate, medtem ko na teoretskem področju ni bilo tako uspešno, oziroma odmevno. Tudi po vstopu realistov v JSDS o tem vprašanju niso podrobneje razpravljali, večji pomen in težo je dobilo nacionalno vprašanje šele po letu 1909, ko je bila sprejeta »tivoljska resolucija«.

Najbolj konkretno je od zapiskarjev o nacionalnem vprašanju pisal Albin Prepeluh, ki je leta 1908 v zborniku »Hrvatsko Kolo«, v prispevku »Socializem med Slovenci« postavil tezo v povsem Masarykovem duhu, to je, da je rešitev nacionalnega vprašanja sestavni del socialnega dela, ker »delati socialno, širiti socialno naobrazbo in čutiti socialno, se pravi delati nacionalno.« S to tezo se je v bistvu oddalжил od uradnega stališča avstrijske socialne demokracije, čeprav ga ni neposredno kritiziral.²⁵

V istem zborniku je Prepeluh objavil tudi svoje misli o jugoslovanskem vprašanju. V prispevku »O slovenskih kulturnih smereh« je poudaril, da je nesmiselno »zahtevati, da vsak narod zataji svoje posebnosti v svrhu večje kulturne združitve. To je nemogoče že zaradi tega, ker imamo Jugoslovani dve bistveno različni kulturi... V tem resničnem, neprestanem in koristnem kulturnem delu vidim jugoslovansko bodočnost, nošeno od štirih močnih stebrov, štirih narodov. Zakaj tudi za te narode prihaja čas, ko se preide od individualne asociacije k asociaciji sorodnih elementov«.

²⁰ Lončar je za zaključek zapisal: »Na ta način si predstavlja Springer na podlagi narodne avtonomije prihodnost avstroogrske monarhije«. (prav tam, str. 163).

²¹ Naši zapiski, 1907, str. 161–163.

²² prav tam, str. 163.

²³ Naši zapiski, 1903–1904, str. 164–165.

²⁵ Hrvatsko Kolo, Naučno-književni zbornik, 1908, zv. VI, str. 183–191.

Posredno je sicer na problem slabe in nezadovoljive rešitve nacionalnega vprašanja v socialno demokratski stranki opozoril Anton Dermota že pred sprejetjem tišolske resolucije s poročilom z zбора češke socialno demokratske stranke, ki je bil od 4. do 8. 9. 1909. V prispevku »Narodnostno vprašanje na zboru češke socialno demokratične stranke«²⁵ je navedel predvsem glavne misli dr. B. Šmerala, ki je na zboru razpravljajl o nacionalnem vprašanju. Glede na to, da je Dermota objavil Šmeralov referat brez svojih opomb ali pripomb, lahko sklepamo, da se je s Šmeralom v celoti strinjal oziroma priznaval njegova stališča kot sprejemljiva tudi za JSDS.

Dermota je svoje mnenje podal šele v sklepni besedi, kjer je zapisal: »Naglašam iz referata dr. Šmerala, da se je priznal za avstrijsko državno idejo v čimer vidim ne le politično odkritosrčnost, marveč i nujni predpogoj skupnega programa avstrijske socialne demokracije. Ali naposled ne bo i to kamen izpodtike?«²⁷

Med pomembnejšimi Šmeralovimi zahtevami je bila tudi ta, da »češka socialna demokracija hoče v vsakem oziru realno, brez utopij in vsęga zanašanja na zgodovinske katastrofe pręsto narodno politiko« in da »brez zadržkov zahteva, da »more češko vprašanje kot vprašanje o bodočnosti naroda, kateri nima pripadnikov za mejami te države, h katerim bi se mogel priklopiti, biti rešeno samo v okviru Avstrije, oziroma, ko se vsled izpremembe inozemskih razmer in volilnega reda za Litvo tudi na Ogrskem razmere predruęačijo, Avstro-Ogrske.«²⁸ Dermota je navedel tudi zanj »samoposebi umevni sklep«, naj zastopstvo češke stranke »takoј stopi v dotiko z zastopstvi strank drugih narodov v Avstriji, da se narodnostni program, sklenjen leta 1899 na zboru stranke v Brnu, razširi in tako konkretno izdela, da postane za bodočnost podlaga ne samo **enotnega** naziranja v narodnih zadevah, marveč tudi **enotne** politične **prakse** vseh socialističnih strank v Avstriji.«²⁹

Obširnejše razprave o nacionalnem vprašanju, tudi v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem, ki je postalo po aneksijski krizi tudi v okviru ASDS in JSDS še posebej aktualno, so se med realisti in v krogu Naših zapiskov začele leta 1909, ko je bila na jugoslovansko socialno demokratični konferenci³⁰ od 21. do 22. novembra 1909 sprejeta Tišolska resolucija. Najbolj sporen člen resolucije se je zdel 3. odstavek II. sklepa, in na tega se je, tudi v Naših zapiskih, navezovalo največ kritičnih misli.

V odstavku je poudarjeno, da JSDS »smatra sedanje jugoslovanske narode le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod in konstatira, da treba v svrhu oživitvoritve te enotnosti, smotrnega skupnega kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in meje. Zlasti smatra potrebnim sporazumljenje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovánov. To pa je dosegljivo le s sistematično postopno kulturno politiko v vseh delih tega naroda.«³¹ Takoј po zaključku konference je Dermota v Naših zapiskih objavil poročilo z navedbo resolucije, ki kaže Dermotovo precejšnjo skepso do sklepov, saj je zapisal: »Resolucije jugoslovanske konference so se razglasile kot nekakšen **program. Dobro**. Bile bi naj toreј dokument, ki bo za celo vrsto let določal smer delu in razvoju social-demokratičnih strank na balkanskem polotoku in v Avstriji.« Dermota se je zavzel za ponoven — neformalen — razgovor o teh sklepih ter poudaril, da »smo primorani, da je ne registriramo samo, marveč tudi razmotrivamo javno. Saj vprašanj, ki tvorijo jugoslovanski problem, resolucije ne rešujejo vseh; izogniti se jim pa ne moremo in ne smemo...«³² Dermotov zapis v Naših zapiskih je bil eden redkih, saj se Dončar ali Ferfolja v zvezi s tem vprašanjem nista oglasila.

Razprave o nacionalnem oziroma jugoslovanskem vprašanju so se nadaljevale šele v letu 1912; Dermota je v uvodniku v 3. številko Naših zapiskov 1912 razpravljajl

²⁵ Naši zapiski, 1909, str. 230—233 in 252—255.

²⁷ prav tam, str. 231.

²⁸ prav tam, str. 254.

²⁹ prav tam, str. 255.

³⁰ ZA KPJ, Tom V, Socialistično gibanje na Slovenskem, od 1869—1920, Ljubljana, 1957.

³¹ prav tam, str. 202.

³² A. Dermota, Jugoslovanska konferenca v Ljubljani, NZ 1909, str. 279.

o splošnih problemih reševanja nacionalnega vprašanja, toda predvsem v okviru socialno-demokratske stranke. V prispevku je poudaril, da so se pred stranko začela postavljati nova vprašanja, ki naj bi jih stranka skušala po svojih močeh in sposobnostih rešiti. Ta vprašanja, je zapisal Dermota, pa lahko strnemo v eno samo, to je, v vprašanje »ureditve narodnostnega problema v državi, stranki in narodu«, zlasti zato, ker bi težko pa tudi prenagljuje trdili, da je to »rešil in uredil že znani brnski narodnostni program in pretirano je bilo trditi, da je narodnostno vprašanje v socialni demokraciji rešeno in odpravljeno. V socializmu da, ne pa v socialno-demokratični stranki kot taki. To se pravi, socialno-demokratična stranka si mora svoj narodnostni program za praktično in realno življenje še izpopolniti.«³³ V precejšnji meri so na Dermoto verjetno vplivala tudi Prepeluhova nadaljnja razmišljanja o nacionalnem vprašanju, zlasti o perspektivah slovenskega naroda. Prepeluh je v prispevku »Naša socialna in narodna vzgoja« povezal ideje socializma z usodo malega naroda, kot kakršnega je slovenski narod tudi pojmoval. Prepeluhova misel je, da je moderni socializem dejansko uveljavil misel o vsestranski, temeljni vzgoji ljudstva, ki je nujni predpogoj za nadaljnji praktični razvoj socialističnega gibanja samega. Eno pomembnejših vprašanj malega naroda, v tem primeru slovensko nacionalno vprašanje, je bilo vprašanje kapitalistične družbene ureditve, ki naj bi bila za mali narod usodna, kajti največjo nevarnost za individualizem malega naroda je videl v kapitalistični družbi, ker »... Kakor hitro se mali narod prepusti sebičnim in v nacionalnem pogledu brezvestnim posameznim kapitalističnim skupinam — je v nacionalnem pogledu izgubljen. Zato smelo trdim — največja nevarnost za individualizem malega naroda je kapitalistiška družba s svojo partikularno poslovno obliko, s svojim privatno-pravnim značajem produkcije.«³⁴

Glede na to, da je tudi slovenski kapital sam označil kot majhen in mednarodno nepomemben, »le brezbarvni repek drugonarodnega kapitala«, ki narodnostno vprašanje zveja na politično-strankarsko raven in ga ne obravnava celovito in individualno, se je zavzel za splošno kulturno izobraževalno delo med ljudstvom. S sistematično politično in gospodarsko vzgojo bi množice usposobili za boj proti izkoriščanju in nevednosti. To naj bi bila, po Prepeluhu, socialna vzgoja v socialističnem duhu, katere sestavni del je tudi »nacionalna vzgoja ljudstva, ki tvori narodno-individualistiško enoto.«³⁵

Narodni program, kakršnega je v tem prispevku predlagal Prepeluh, je bil izključno socialni in kulturni program slovenskega **delavskega** ljudstva (podčrtal IG), ki naj bi temeljil predvsem — in za začetek — na poznavanju slovenske zgodovine. Vse to naj bi se izvajalo v soglasju z idejo socializma, kajti, kot je poudaril, so »funkcije modernega socializma obenem funkcije našega narodnega in socialnega boja v današnji družbi.«³⁶

Kljub temu, da Prepeluh ni bil posebej vnet privrženec Masaryka, pa so njegove misli o malem narodu, o narodni vzgoji, o socialnem in kulturnem osveščanju množic Masaryku zelo blizu, s tem, da je Prepeluh mislil predvsem na slovenskega delavca, medtem ko je šlo Masaryku za osveščanje vseh slojev prebivalstva — tudi delavstva — ne da bi vse to delovanje povezoval s socializmom in socialistično idejo kot Prepeluh.

Povsem drugo izhodišče za razmišljanja o narodni vzgoji je imel Dragotin Lončar v prispevku »Slovensko vseučiliško vprašanje.«³⁷ Tudi Lončar se je vseskozi zavzel za dobro narodno-kulturno vzgojo **vseh** slojev prebivalstva, predvsem pa za delavstvo in kmete. K uresničevanju narodno-kulturne in socialne vzgoje naj bi v največji meri pripomoglo lastno slovensko šolstvo. Na prvo mesto je postavil dobre

³³ A. Dermota, Uvodnik, NZ 1912, str. 65—67.

³⁴ Naši zapiski, 1911, str. 292.

³⁵ prav tam, str. 293.

³⁶ prav tam, str. 296.

³⁷ Naši zapiski, 1910, str. 257—261.

ljudske in strokovne šole, od katerih je v veliki meri odvisen narodni in gospodarski, pa tudi duhovni napredek slovenskega naroda.

Za temelj slovenskega šolstva je postavil ljudske in strokovne šole, pa se je še posebej zavzel tudi za slovensko univerzo, kajti kljub temu, da večino slovenskega naroda tvorita kmet in delavstvo, je inteligenco postavil na prvo mesto: »Inteligencija je kvas naroda, ona je naravna voditeljica vsega narodnega življenja, zastopnica umetnosti in znanosti, upraviteljica socialnih funkcij.« Seveda pa naj bi bila to inteligenca, »ki se zaveda svoje naloge, ki pozna potrebe svoje dobe in svojega naroda«. Pomen slovenske univerze je videl predvsem v tem, da bi postala »obenem središče in ognjišče našega znanstvenega življenja, naše kulture«. ³⁸

Kljub temu, da so se slovenski realisti dolgo zavzemali za Trst kot primerno mesto slovenske univerze, pa se je v tem času Lončar začel zavzemati za drugačno možnost, to je, za začasno jugoslovansko univerzo, kajti »na podlagi slovenske ljudske in srednje šole nas vodi pot do jugoslovanske univerze ... Reciprociteta zagrebskega vsenčilišča in njegovo izpopolnjevanje v jugoslovanskem zmislu naj bi bil poleg zahteve po slovenskih ljudskih, srednjih in strokovnih šolah naš glavni šolski program najbližje bodočnosti«. ³⁹ Ta program se je zdel Lončarju v trenutni situaciji in glede na razmere edino realen in dovolj dober, saj bi z reciprociteto Slovenci mnogo pridobili. Seveda je imel pomisleke predvsem s stališča narodno-obrambne in narodno-kulturne vzgoje, ki naj bi bila, glede na praško univerzo in sam dualizem, nezadostna. Toda kljub temu se je zavzel za tako jugoslovansko univerzo, ki bi združevala jugoslovansko inteligenco na temelju znanosti in narodne enotnosti v eno kulturno celoto. S tem, da je v ospredje postavil Zagreb, pa se ni odpovedal Trstu, ki naj bi bil središče trgovsko-tehničnega šolstva.

V nasprotju s Prepeluhovo vizijo narodno-kulturne preobrazbe slovenskega naroda je Lončar, kljub članstvu v socialistični stranki, ostal pri prvotnem konceptu narodno-kulturnega dela med množicami, pa tudi perspektive socialistične preobrazbe družbe si ni zamišljal v tako bližnji bodočnosti, marveč jo je postavil v nedoločeno prihodnost. Ob tem vprašanju se je pokazala temeljna razlika v pojmovanju nacionalne emancipacije med socialisti in realisti.

V precejšnji meri je na realiste, predvsem na Dermoto, vplivalo tudi Prepeluhovo razmišljanje ⁴⁰ o ravnanju italijanskih socialistov do Slovencev oziroma do Ciril-Metodove šolske družbe, v katerem je zapisal, da samo dva od petih članov brnske resolucije, 4. in 5. člen, obravnavata problem nacionalnega vprašanja. Z narodnostnega stališča je Prepeluh ta dva člena označil kot povsem negativna, za samo resolucijo pa je menil, da »za praktično vsakdanjost nima večjega pomena, kot ga ima v udobnem stanovanju lepa slika. Narodnostnega problema v Avstriji tudi socialna demokracija ni temeljito rešila.« ⁴¹ Zato je predlagal, naj socialna demokracija nujno ponovno obravnava narodnostni problem, predvsem zato, ker »za proletarca pomenja narodni boj — boj za njegovo lastno socialno in kulturno dobrobit ... Razredni boj vodi v narod, v ljudstvo, med enake ...« Prepeluh je v tem zapisu dal narodnostnemu vprašanju tudi politično dimenzijo, ki v prejšnjih razmišljanjih še ni bila prisotna. Narodnost je opredelil kot splošno nujnost, ki naj bi ne bila le privilegij enega razreda, kajti narodnost je »nujnost demokratičnega ljudskega razvitka in njegovega napredka«. Zato je narodnostni boj povezal z razrednim bojem, ki bi odpravil razredno gospostvo kapitalistične družbe ter s tem premaknil težišče družbenih dogajanj med najširše množice. »Razredni boj ni cilj, temveč sredstvo, ki postane morda kdaj brezpredmetno. Socialna solidarnost delavskega sloja pa more uspevati le na brez-pogojnem priznanju popolne enakopravnosti.« ⁴²

³⁸ prav tam, str. 257.

³⁹ prav tam, str. 258.

⁴⁰ Abditus, Narodnost in socializem, NZ 1912, str. 46—50.

⁴¹ prav tam, str. 47.

⁴² prav tam, str. 49.

Čeprav je Dermota odklanjal razredni boj kot sredstvo ukinitve razredne družbe, pa je sprejel Prepeluhovo politično dimenzijo nacionalnega vprašanja — čeprav z drugega zornega kota. Eden od vzrokov je bilo prav gotovo enostransko reševanje slovenskega narodnega vprašanja, kakor je označil predavanje predsednika Slovenske Maticе, Frana Ilešiča. V uvodniku v NZ⁴³ je s kritiko Ilešičevih izvajanj pōsredno kritiziral tudi Tivolsko resolucijo; Dermota je Ilešičevo obupavanje nad obstojem slovenskega naroda označil kot neupravičeno ter se vprašal, »ali nam res ne preostaja drugega, nego alternativa: bodisi se ponemčimo ali pa utočimo v jugoslovanstvu?« Kot eno bistvenih zamer »Jugoslovanom« je navedel dejstvo, da »zamenjavajo oziroma identificirajo narod s teritorijem, na katerem narod momentalno ali slučajno živi. Zato je njih naziranje tako materialistično, rekel bi naravnost gmotno, prsteno. Domovino zamenjavajo z narodnostjo — zemljo z idejo.«⁴⁴ Ilešičeva ideja o postopnem zlitju jugoslovanskih jezikov v enega, oziroma o postopni spojitvi slovenskega in hrvaškega naroda, je med nekaterimi slovenskimi izobraženci naletela na ugoden odmev. Toda Dermota je bil prepričan, da so zagovorniki združitve precenjevali vpliv, ki bi ga imela združitev slovenskega naroda s hrvaškim za Slovence same; poleg tega pa še ugotovil, da za tako dejanje ni nikakršnih možnosti oziroma predpogojev. Ob tem se je upravičeno vprašal: »In zakaj naj bi baš Slovenci opustili svoj jezik in svojo kulturo ter se zapisali z dušo in telesom Hrvatom? ... In če rezniramo Slovenci in pribežimo pod hrvaško pomoč — ali se bo tzv. nemški naval ustavil pred hrvaškim oziroma jugoslovanskim narodom?«⁴⁵ Za Dermoto je bilo jugoslovanstvo možno le »na podlagi enakopravnosti in enakovrednosti, osobito kulturne — vseh plemen, katera naj obsega, pa nič drugače«.

Podoben skepticizem je razviden tudi iz Dermotovega odgovora na vprašanje ankete, ki jo je izvedla »Veda«,⁴⁶ ki je začela izhajati leta 1911 — tudi kot »konkurenca« Našim Zapiskom.⁴⁷ Anketo so sodelavci »Vede« zastavili zelo široko, da bi lahko k razpravi pritegnili najširši krog izobražencev, tako slovenskih kot hrvaških. Analiza udeležbe, ki jo je napravil Lojze Ude,⁴⁸ kaže, da je sodelovalo 32 intelektualcev, od tega 20 Slovencev, 10 Hrvatov, 1 Srb in 1 Čeh. Kot navaja Ude, pa od »znanih in pomembnih slovenskih leposlovcev ni sodeloval v anketi nobeden.«⁴⁹ Ključni vprašanji ankete sta bili: »Ali je želeli, da se razvija slovenski jezik povsem neodvisno od hrvatskega?« in »Ali je želeli, da Slovenci povsem opuste svoj jezik?«⁵⁰ Med 13 udeleženci ankete, ki so se jasno in odločno zavzeli za ohranitev slovenskega knjižnega jezika, sta bila tudi Lončar in Dermota. Dermotov odgovor z dne 23. aprila 1913 vsebuje tudi misel o jugoslovanstvu: »Jugoslovani smo baje en narod; Slovenci, Srbi, Hrvati in Bolgari smo njegovi deli. Ali se s to konstatacijo nismo morda prenaaglili? Enega rodu smo — toda enoten narod? Oh, koliko nam do te enotnosti, do narodne enotnosti še manjka! ... Seveda se je odločno uprl »približevanju« slovenskega jezika hrvaškemu, kajti bil je prepričan, da bi s tem Slovenci »moral sami ubiti svoje kulturno delo in stremljenje«, pa tudi kot Jugoslovani brez svoje narodne individualnosti ne bi pomenili kaj dosti. V nadaljevanju se je precej približal tako Prepeluhovim kot Cankarjevim opredelitvam nacionalnega vprašanja s tem, da je dal

⁴³ Dermota, Uvodnik, NZ 1910, str. 289–292.

⁴⁴ prav tam, str. 290.

⁴⁵ prav tam, str. 291.

⁴⁶ Veda, mesečnik za znanost in kulturo, izhajala v Ljubljani od 1911 do 1914; med glavnimi sodelavci Vede so bili Ivan Prijatelj, Bogumił Vošnjak, Albert Kramer, Karel Ozvald, Boris Zarnik, Vladimir Knaflič in drugi.

⁴⁷ O snovanju nove revije je Dermota pisal Prepeluhu že 21. 4. 1910: »Za NZ sem jaz mislil tako: poskusiti onemogočiti vsako drugo konkurenčno revijo v modernem smislu na Slovenskem; zato nisem brodil po strogo strankinih vodah. Če pa se radikalcem posreči Razvoj, potem se postavim na izključno razredno stališče ...«

Drugo pismo z dne 13. 12. 1910: »... Dr. Lončarju sem o tem tudi pisal. Označil sem mu motiv, ki je povzročil Vedo in Vedance: par ljudi hoče, da postanejo docenti na univerzah, pa rabijo potiskan papir, na katerem bi se svetili kot uredniki znanstvenega lista ... Najbolj jim zamerim to, da so prišli sedaj, ko smo jim Zapiskarji ocedili teren največjih grč, s tistim programom, kot smo ga doslej zastopali mi; ne stavimo nobenih mej nobenemu prepričanju, v kolikor je znanstveno in napredno ... in zatrjujejo hkrati, da niso konkurenca!« (Pisma hrani sin A. Prepeluha, M. Prepeluh).

⁴⁸ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih od 1903–1914, Maribor 1972.

⁴⁹ prav tam, str. 64–65.

tudi on nacionalnemu vprašanju političen pomen in dimenzijo, ki je v prejšnjih izvajanjih še ni bilo. Problema slovenstva ni videl več le v književnih ali jezikovnih vprašanjih, marveč predvsem kot »političen, gospodarski in socialen. Ni res, da bi že v sedanjih razmerah ne mogli ali ne smeli stremeti za uresničenjem tega problema: saj ni treba, da smo zaradi tega stremljenja veleizdajniki in iredentisti!«⁵¹

Zanimiv je tudi Lončarjev odgovor, ki ni bil tako odločen kakor Dermotov; sprva je Lončar dosledno nastopal proti opustitvi slovenskega jezika, saj je zapisal, da bi opuščanje lastnega jezika pomenilo »popolnoma zavreči svoje ljudstvo, prepustiti ga svoji usodi ... kajti polno jugoslovanstvo je slovenstvo, je hrvatstvo in srbstvo, je bolgarstvo. Zato je tako nediferencirana enotnost nemožna, nepotrebna in naravnost škodljiva.« V nadaljevanju pa je kljub temu dopustil možnost dopolnjevanja slovenskega jezika s srbohrvaškimi izrazi, predvsem strokovnimi; kar naj bi bila predvsem naloga znanosti in šolstva. Zavzel se je tudi za uvedbo učenja srbohrvaškega jezika v šolah, poleg slovenščine, nemščine in italijanščine. Zbliževanje slovenskega in srbohrvaškega jezika na nekaterih področjih pa je utemeljil: »mislijo, da bi lahko imel srbohrvaški jezik »posredovalno vlogo« napram tujini: »To možnost daje hrvatsko-srbskemu jeziku zemljepisna lega in številčnost Hrvatov in Srbov. Sredi slovenskega zapada in bolgarskega vzhoda tvori hrvatsko-srbski jezik ognjišče, ki združuje v sebi elemente obeh skrajnih kril, da posreduje med obema. Pri vsi popolni enakopravnosti jugoslovanskih jezikov med seboj zahteva praktična uporaba nasproti tujemu svetu neko enojezičnost, ki jo predstavlja po svoji notranji usposobljenosti in zunanji razširjenosti hrvatsko-srbski jezik.«⁵²

Dokaj obširen komentar k Vedini anketi je leta 1913 podal dr. Aleš Ušeničnik v »Času«. ⁵³ Tudi Ušeničnik je vprašanje jugoslovanske enotnosti obravnaval kot eno pomembnejših vprašanj, ki pa ga ni pojmoval tako kot »Veda«, to je, predvsem kot vprašanje »kulturnega in jezikovnega zblizanja«, kajti z rešitvijo jezikovnega vprašanja bi bilo le delno lahko rešeno celotno slovensko kulturno vprašanje. Seveda se mu tudi izbor anketirancev ni zdel sprejemljiv, saj bi morali povabiti tudi dr. Šušteršiča in dr. Kreka. Tako je bil zanj problem zastavljen enostransko. Pri tem je na prvem mestu omenil socialiste, Tumo, Lončarja in Dermoto, ki so obravnavali problem s svojega zornega kota. Ušeničnikova teza, ki jo je v nadaljevanju svojega prispevka razvil, pa je bila, da »bi ne bila pod gotovimi pogoji nobena nesreča«, če bi Slovenci izgubili svojo nacionalnost, kajti, »če bi se mi pod gotovimi pogoji združili s Hrvati, ne bi pravzaprav svoje narodnosti žrtvovali, ampak bi svojo narodnost šele dobili«, ⁵⁴ kajti na ta način bi lažje reševali celoten kompleks vprašanj, ki tvorijo »jugoslovanski problem«, to so: gospodarsko, narodnostno in politično vprašanje. Rešitev gospodarskega vprašanja si je zamišljal v povezavi s Hrvati, predvsem zaradi morja; kajti »Slovenci in Hrvati čutimo, da nam bodočnost kaže na morje ... Zato si je skupen nastop Slovencev in Hrvatov predstavljal v okviru ene upravne celote, tudi zato, da bi dobili nazaj vsaj Reko, in »tedaj bi ne bilo tako težko s skupnimi močmi doseči, da bi spet po Adriji in dalje po tujih morjih vozili pod jugoslovansko zastavo »slovanski brod«. ⁵⁵ Obenem je še ugotovil, da Slovenci sodelujejo s Hrvati tudi po drugih gospodarskih vprašanjih, in to uspešno.

Tako je Ušeničnikova teza ta, da je jugoslovanski problem predvsem gospodarski, kajti če bodo Slovenci uspeli gospodarsko vzdržati, bodo vzdržali tudi nacionalno, s tem pa tudi politično. V tem primeru bi se narodnostno in jezikovno vprašanje rešilo kar samo. In v zvezi z jezikom se je nekako podobno kot Lončar zavzel za

⁵⁰ Veda, 1913, str. 97.

⁵¹ Anton Dermota, Odgovor na anketo, Veda 1913, str. 376–377.

⁵² Dragotin Lončar, Odgovor na anketo, prav tam, str. 381–383; zanimivo je, da je Ivan Zmavc že pred več kot desetimi leti pozival slovenske izobražence, naj se učijo hrvaškega, srbskega in ruskega jezika, kajti »Slovenci se jasno zavedamo, da ne spadamo k Nemčiji, temveč k Slovanstvu, vsaj k slovanškemu balkanskemu polotoku«, obenem pa pozval tudi Hrvate in Srbe »naj se bolje zanimajo za naše težavno življenje nego do slej« (Zlogonski, Nove krize, Slovenski Narod, 2. 9. 189).

⁵³ Aleš Ušeničnik, Slovenci in Hrvati, Čas 1913, str. 431–441.

⁵⁴ prav tam, str. 436.

⁵⁵ prav tam, str. 439.

skupno znanstveno terminologijo, kajti le-ta je pri Jugoslovanih »šele v razvoju«, zato jo je še mogoče razviti v skupni smeri.

V Vedini anketi je sodeloval tudi Henrik Tuma, ki je tako kot Dermota ali Lončar poudaril, da se mora slovenski jezik »v ohranitev avtonomne narodnosti razvijati povsem neodvisno od hrvatsko-srbskega toliko časa, dokler ni rešen princip narodne avtonomije ali ne pridemo do enotne politične organizacije ... Slovenci kot narodnost ne morejo in ne smejo opustiti svojega jezika. Tak postulat je sploh nonsens in na sebi je to vprašanje tako naivno, da niti ne spada v resno diskusijo.«⁵⁶ S tem v zvezi pa je Lojze Ude upravičeno zapisal, da je tu Tuma odgovoril z »nam že znano nekam nasprotujočo si interpretacijo«,⁵⁷ saj je v nadaljevanju razmišljal tudi o sorodnosti slovenskega in hrvaškega jezika, ki naj bi bila »predpogoj prirodne asimilacije potom skupnega ekonomičnega in političnega življenja.«⁵⁸ Tako kot Lončar ali njegov nasprotnik Ušeničnik se je tudi Tuma zavzel za to, da Matica Slovenska, Hrvatska in Srbska poskrbijo za enotno znanstveno-tehnično terminologijo.⁵⁹ V nasprotju z Dermoto in Cankarjem, ki sta jugoslovansko vprašanje obravnavala kot političen problem, pa je Tuma skušal v odgovoru s sociološko metodo dokazati, neizvedljivost takega projekta.

Kljub Dermotovim dovolj samostojnim razmišljanjem o slovenskem in jugoslovanskem vprašanju pa bi lahko njegovo zavrnitev Tivolske resolucije in novoilirskih tendenc povezali tudi s Cankarjevim predavanjem »Slovenci in Jugoslovani«,⁶⁰ ki ga je imel 12. aprila 1913 v ljubljanski »Vzajemnosti«. V predavanju je Cankar poudaril, da pojmuje jugoslovansko vprašanje kot »izključno političen problem« ter da zanj »kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu« sploh »ne eksistira«. Najpomembnejšo nalogo Slovencev pri reševanju jugoslovanskega vprašanja je videl kot možnost uveljavitve jugoslovanstva predvsem tako, da »se vsi skupaj, kolikor nas je, naučimo na izust stari srbsko-hrvaški rek — »Uzdaj se u se i u svoje kljuse!« — Toliko bodo priznali gotovo tudi najbolj hripavi Ilirci: ako pride kdaj do političnega združenja jugoslovanskih narodov ... tedaj se to ne more izvršiti drugače, kakor da se združijo enakopravni in enakovredni narodi.«⁶¹

Sprva so torej realisti nacionalno vprašanje obravnavali zgolj kot kulturno in deloma socialno; z uvedbo in upoštevanjem politične dimenzije pa so opustili tako realistično kot avstromarksistično pojmovanje nacionalnega vprašanja, hkrati s tem pa zavrnili tudi brnski nacionalni program in Tivolsko resolucijo.

Leto 1914 je bilo prelomno tako za realiste kakor za socialno-demokratsko stranko. 3. maja 1914 je v Gorici umrl Anton Dermota. Tako so slovenski realisti izgubili duhovnega vodjo, Naši zapiski pa širokega, tolerantnega urednika. Dermota je že leto pred smrtjo prepustil urednikovanje dr. Tumi, ki je hkrati s prevzemom uredništva podnaslov spremenil iz »socialna revija« v »socialistična revija«; s tem je napravil natanko tisto, proti čemur se je Dermota celotno obdobje svojega uredništva boril — dr. Tuma je revijo ideološko opredelil.

Z letom 1914 je JSDS svojo dejavnost omejila na sindikalno, gospodarsko in socialno-humanitarno dejavnost, kmalu so prenehali izhajati tudi Naši zapiski, predvsem pa se je izogibala razpravam o nacionalnem in s tem tudi o jugoslovanskem vprašanju. Na Deželni konferenci JSDS 17. 6. 1917 v Ljubljani so takrat aktualno majniško deklaracijo enostavno obšli, kar je med člani stranke izzvalo nadaljnja razhajanja in negotovanja. Med kritiki takega delovanja je bil tudi Albin Prepeluh, ki je v članku »Ideja ali dogma«⁶² najprej načel problem »slovenskega tipa socializma«, za kakršnega se je zavzemal že v času izhajanja Naših zapiskov. Ugotovil je, da so Slovenci doslej videli in spoznali le nemški tip socializma, kajti »socialne

⁵⁶ Henrik Tuma, Odgovor na anketo, Veda 1913, str. 366.

⁵⁷ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih od 1903—1914, 1972, str. 67.

⁵⁸ Henrik Tuma, prav tam, str. 366.

⁵⁹ prav tam, str. 368.

⁶⁰ Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani, ZA KPJ, Tom V, str. 257—262.

⁶¹ prav tam, str. 261.

⁶² Albin Prepeluh, Ideja ali dogma?, ZA KPJ, Tom V, str. 290—291.

ideje smo zajemali iz nemških virov, kakor pretežno vsa ostala naša kultura. Prezrili smo, da je naša slovenska kultura drugačna, kot je nemška... Ker je socializem to pri nas preziral in se je hotel uveljaviti kot dogma, ni našel za svojo rast ugodnih tal; zato socializem pri nas ni mogel vzbuditi tako socialno, kulturno in demokratično gibanje kot drugje; posplošeno kritiko delovanja slovenske socialno-demokratske stranke je v nadaljevanju prenesel na aktualne dogodke in probleme, do katerih naj bi se oziroma bi se morala opredeliti tudi JSDS. Pri tem je mislil predvsem na majniško deklaracijo. Za Prepeluha je bilo povsem samoumevno dejstvo, da bi morali socialni demokrati podpreti jugoslovansko deklaracijo, kajti, »strašno bi bilo, ako bi se le trenotek pomišljali nastopiti proti osvobodilnim stremljenjem naroda, katerega sinovi smo. Popolna teritorialna avtonomija v zedinjeni Jugoslaviji — to je naše geslo v tej veliki dobi...«

Prepeluhovo mnenje ni bilo osamljeno, zato se je skupina, opredeljena kot »opozicijska«, konstituirala kot »socialistična omladina«, katere idejna nosilca sta bila Albin Prepeluh in Alojzija Štebi. Za »socialistično omladino« sta se opredelila tudi Dragotin Lončar in Josip Ferfolja, ki nista mogla sprejeti opredelitev vodstva stranke in Tumovih stališč glede jugoslovanskega vprašanja. Skupina je začela izdajati tudi svoje glasilo Demokracija,⁶³ v katerem so objavili poslanico s poudarjeno zahtevo po demokratizaciji družbenega in državnega sistema, zahtevo po samoodločbi narodov, narodni državi, pa tudi zahtevo po podrobnem socialnem in prosvetnem delu. Kot eno glavnih točk delovanja so navedli tudi razredni boj, ki naj bi potekal vzporedno v dveh smereh — navzven, proti tujemu kapitalu, in navznoter, proti domačemu. Razredni boj pa so opredelili kot boj za odpravo gospostva enega razreda nad drugim in ne kot odpravo razredne ureditve nasprotno, s čemer so ostali pri Dermotovih oziroma Masarykovih pojmovanjih razredne družbe.

Idejno-politična diferenciacija v JSDS, pri kateri so igrali eno glavnih vlog tudi realisti, in ki je imela več faz — od leta 1909 s Tivolsko resolucijo, letom 1910 in problemom separatizma pa do leta 1914 in z zadnjo fazo, letom 1917 in majniško deklaracijo — je s »socialistično omladino« in glasilom Demokracija dosegla svoj vrhunec. Enotnost v slovenski socialno-demokratski stranki ni bila več mogoča.

Upravičeno se lahko vprašamo, kako bi se v teh letih in ob teh vprašanjih odločil in opredelil Anton Dermota. Dušan Kermavner je na primer zapisal, da »bankrot mednarodne socialne demokracije ob nastopu svetovne vojne ne bi bil pretresel njegove socialistične vesti in ga povedel h globljemu pojmovanju socialističnega problema, ampak bi mu bil samo odvezal roke nasproti idejnemu bistvu socializma, ki mu je bilo že dotlej notranje tuje. V zadnjem vojnem letu bi ga našli v skupini slovenskih socialističnih intelektualcev, ki je stopila v opozicijo zoper vodilno skupino v naši socialni demokraciji; »socialistična omladina« bi si ga bila gotovo postavila na čelo. Idejnopolitična smer te struje bi bila pa bistveno ista, le udarne moči bi imela z njim znatno več. Dermota je bil v svojem krogu edina prava politična natura po svoji duhovni in dejavni usmerjenosti, zato ga je tudi predstavljal navzven...«⁶⁴

Zdi se, da bi Dermota verjetno res pristopil k »socialistični omladini«, toda gotovo ne zato, ker bi mu bila socialistična ideja »notranje tuja«, marveč predvsem zato, ker je vseskozi, v vsem svojem delovanju in razmišljanju skušal upoštevati predvsem nacionalne, slovenske interese, interese najširših množic in to tudi tedaj, ko je s tem kršil strankarske interese. Zdi se, da je bila jugoslovanska ideja, ki sta mu jo pomagala izkristalizirati Prepeluh in Cankar, tista, ki je v njegovih mislih in delu preseгла vsako drugo.

Prispevek slovenskih realistov pri reševanju nacionalnega vprašanja je bil sprva omejen z okviri kulturno-prosvetnega dela, kar se je v nadaljnjem izkazalo kot nezadostno. S svojim vstopom v JSDS so pravzaprav le potrdili svoje nezadovoljstvo s kulturno-političnimi razmerami na Slovenskem, toda tudi v okviru JSDS sprva

⁶³ Demokracija, socialistična revija, Ljubljana 1917—1919.

⁶⁴ Dušan Kermavner, Dr. Anton Dermota, Sodobnost 1940, str. 81.

niso iskali novih ali drugačnih rešitev, saj so nacionalni program JSDS sprejeli brez zadržkov, kar je ostalo do leta 1909. Tivolska resolucija in sprejem le-te je vprašanje zaostrila, nadaljnja politizacija nacionalnega vprašanja in delitev, ki so jo postavili realisti, to je, na nacionalno in socialno, pa je povzročila še globljo neenotnost med realisti in drugimi člani JSDS.

Kljub razkolu, ki je bil logična posledica vse ostrejših razhajanj glede nacionalnega in s tem jugoslovanskega vprašanja, pa so prav realisti v slovenski socialistični stranki pokazali več smisla za reševanje nacionalnega vprašanja, kar je v JSDS, ki je do 1918 s Henrikom Tumo na čelu vztrajala pri odločitvi iz leta 1909, vneslo nova in tudi drugačna razpravljanja o tem problemu, s tem pa tudi o jugoslovanski ideji, ki je postala v času aneksijske krize in po njej eno osrednjih razglabljanj slovenskih političnih strank.

Summary

SLOVENE REALISTS AND THE NATIONAL (YUGOSLAV) QUESTION

Irena Gantar Godina

The article tries to present the contribution of the Slovene realists to the solution of the national question and later also of the Yugoslav one. They extended the primary cultural-educational comprehension of the national question, which in their work had proved insufficient, to the social work — also under the influence of Masaryk, and with their joining the Yugoslav Socio-Democratic Party (JSDS) actually confirmed resp. accepted the Brno — National Programme. With acceptance of the Tivoli Resolution in 1909 the problem sharpened, so that the further national question politization and the partition set by the realists, caused even greater disunity between the realists and the other members of the JSDS.

In spite of the split, which was a logical consequence of greater and greater separations in connection with the national and thus also the Yugoslav question; it was the realists in the Slovene Socialist Party who showed more sense for the national question solution. This led to new and also different discussions about the national question and thus also about the Yugoslav idea within the JSDS, which until 1918 with Henrik Tuma on its head persisted by the decision of 1909. The Yugoslav idea became in the time of annexation crisis and after one of the central questions of the Slovene political parties.